

Opponensi vélemény

Zsadányi Edit: *Megszólal az alárendelt? A kiszolgáltatottak történetmondása és az önértelmezés hiányának értelmezése 20. századi irodalmi művekben* című akadémiai doktori értekezéséről

A kultúratudományos szemlélet előretörése az irodalomtudományos gondolkodásban az utóbbi évtizedekben képes volt maradandó, vitaképes és innovatív szempontokkal gazdagítani (vagy éppen kihívások elé állítani) a sokszor formálisnak vagy filológiaiainak tekintett szövegközpontú vizsgálódásokat. Ugyanakkor az sem tagadható le, hogy ezek némelyike meglehetősen hamar kifulladt, zsákutcába jutott vagy mert nem volt elég potenciál a kérdészmódjában, vagy mert túlságosan erőltetett, netán erőszakos hozzáállása elnémította a válaszlehetőségeket. Az ilyen típusú kérdések nem kifejezetten átgondolt importálása nemhogy javára, de inkább kárára válik az irodalmi megértésnek, főleg amikor politikai térbe rendeződik át az átvétel eseménye.

A disszertáció szerzője ilyen fogalmat, az alárendelt (subaltern) posztkolonialista koncepcióját idézi meg, fenntartva azonban azt az igényét, hogy a kérdéskört irodalmi művekben és irodalmi érdekkörben kezelje. Nem újszerű nála ez az eljárás, hiszen korábbi munkáiban is tanúságot tett az ilyen kérdések, illetve a klasszikusabbnak számító szövegértelmező, főként narratológiai indíttatású megközelítések összekapcsolására. A női perspektíva elsődlegessége több munkájában úgy lép elé, hogy miközben érdeklődése nyilvánosságszerkezeti, irodalomtörténeti és problémacentrikus kontextusban mozog, azt igyekszik főként elbeszélő művek elemzésén át elővezetni. Erről az igényről jelen disszertációban sem mond le, többször hangsúlyozza, hogy mikor vitát kezdeményez a fogalommal foglalkozó tudósokkal, még a kérdésirányához leginkább illeszkedő Spivakkal is, azt az irodalmi művek olvasása érdekében és azok problémakifejező teljesítménye kiemelésével kívánja elvégezni. Ennyiben nem reked meg a példaként szolgáló kultúratudományos kérdészmódnál, és nem pusztán támaszkodni igyekszik a sokféle „fordulat” egyikére, hanem egyéni keretbe helyezve kérdez rá a kultúratudományos inspiráció irodalmi művekben tetten érhető potenciáljára. Legnagyobb erénye tehát abban látható, hogy képes elmozdulni az elméleti kerettől, miáltal nemcsak a teoretikus alkotókat (Gramscit, Spivakot és a Subaltern Studies képviselőit), de a szövegekre irányuló olvasási javaslatokat is kritika alá vonja (29–31). A disszertációval szemben elvárható újszerű érdeklődés tehát szemmel látható, a vállalkozás eredményei azonban azon mérhetők, mennyiben sikerül a választott korpuszon keresztül igazolni az alárendelt megszólalthatóságát.

Az subaltern-koncepció eredeti kontextusának megfelelően kerül elé az első önálló irodalmi megközelítés, mikor is a centrumtól távolabb elhelyezkedő Krasznahorkai-mű külföldi recepciójával szembesít az író egykori monográfiusa. Bár a fogadtatás-értékelés érinti a témát, mégsem eléggé hangsúlyos, hogy miben különbözik a magyar és nyugati recepció fókusza. Már a korai hazai kritikák, de a későbbi, szélesebb spektrumú munkák is a regény szerkezeti sajátosságait emelték ki, és bár a műben a történet visszatérését rendre interpretációs felhívásként értő tematikus olvasatok is jelen voltak az irodalmi közbeszédben, mégsem a történeti és a lokális felismerés vezérelte a betekintés módját. A centrális (és ezért sokszor előszeretettel koloniális tekintettel szemlélődő) külföldi recepció ismertetéséből is látható (33), hogy a regény terét és a szereplőket előszeretettel a félperiféria iránti kíváncsiságtól vezérelve (ami itt van, amott nincs) veszi számításba. A világirodalom működése persze magyarázható ilyen jelentésmódosulások megvalósulása alapján is (ahogy pl. azt David Damrosch sugallja), az alárendelt ez esetben – a disszerens határozott hangsúlyváltása ellenében, miszerint a történetközpontúság helyett a történetmondás összetettségére kell essen a hangsúly (37) – azonos a Subaltern Studies alanyával, aki a posztkoloniális kérdés során válik egyáltalán láthatóvá. A külföldi fogadtatás bemutatásából inkább következik a kuriozitás felfedező

perspektívája, mintsem azt a kultúratudományos megközelítés meghaladni igyekszik. Az alávetett e felől a receptív felfedezés felől válik észlelhetővé, de csak a disszertáció módszere által, épp a magyar szöveg technikája segítségével megnyilatkozóvá. Ennek a diszkrepanciának amiatt lehet fontos szerepe, mert rávilágít a kultúratudományos és a szövegértelmező eljárások feszültségére, jelesül, hogy mennyire átjárhatók ezek a megközelítésmódok, az inspiráción túl milyen konstruktív tényezők alapján szolgáltatnak alapot a kölcsönös magyarázathoz.

Erre a felvetésre az első látványos, de később többször ismétlődő válasz, és egyben a disszertáció legfőbb tudományos hozadéka, hogy nem szemantikai szinten kell keresni az alárendelt megszólíthatóságának lehetőségét, hanem a szöveg hatáselemeiben (43). Ez az áthelyezés nem ismeretlen az irodalomelméleti koncepciók előtt sem, és számos területen képes tisztázni korábbi dilemmákat. A disszertáció ezáltal képes összekapcsolni a befogadás aktív erejét a jelentéslétesítés folyamatával, a szolidáris érzékenység kialakításával és a hatalom mechanizmusainak rejtett, de az alávetettekben ott munkáló tevékenységével (43–44). Ha ugyanis a megszólalni képtelen szereplő, aki ráadásul még maga sem érti, sok esetben nem is érzékeli a körülötte és benne/vele zajló folyamatokat, akkor az olvasóra hárul ennek artikulálása vagy legalábbis érzékelése. Erre alapot ad a szöveg nem verbális kommunikációra, vagyis nem az értelemadásra koncentráló szerkezete, és ehelyütt lép be erőteljesen a narratológiai érdeklődés az érvelésbe. Az argumentáció azonban nemcsak odahagyja a szokásos diszkurzív-logikai lépéseket, hanem a strukturális feltételek elé is kihívásokat állít. Ha ugyanis nem érhető tetten egy nyelvi artikuláció keretében az alárendelt helyzete, mert éppen a nyelv az, ami megakadályozza ennek a pozíciónak a megismerhetőségét, akkor a nyelv szerkezeti együtthatói és viszonylatai (grammatika, retorika, poétika, logika) olyannyira megkérdőjeleződnek, hogy még utalásként vagy utasításként sem szolgálják a narratívára koncentráló érdeklődést. Hogyan jutunk el például a szövegkonstruáló elemek analízisétől (vagy azok elégtelenségétől) a befogadói attitűdben bekövetkezett változásokig? „Krasznahorkai minden részletre kiterjedő, hidegvérűen tárgyilagos, ugyanakkor a szereplőkkel együtt érző, ritmusosan lüktető, szabad függő beszédre és annak szereplői töredékes megszakítására épülő történetmondása képes megértetni azt az összetett, szorongással és szenvedéssel teli játékot, amelyben a kiszolgáltatott emberek kénytelenek együtt játszani, együtt táncolni az őket meghatározó társadalmi és természeti erőkkel.” (43) A disszertáció válasza e kérdésre bár világos, de olyan tartományokba utalja a megértés mozzanatát, amely legalábbis nem feltétlenül ismételtető mindenki számára. Nyilvánvaló, hogy a dekonstrukció (melynek bizonyos meglátásaira maga a disszertáció szerzője is hivatkozik) el kívánt fordulni a pusztán jelentéstani alapon szerveződő diszkurzív logikai érveléstől, de a tudományos argumentáció során nem hatálytalanította az ellenőrizhetőség kívánalmát. „Képes” valóban erre a megértetésre Krasznahorkai regénye vagy lehetővé tesz olyan olvasatot, amely efelé is utat nyit, de korántsem minden olvasó számára? Mi szükséges ahhoz, hogy ez az együttérző tapasztalat ne álljon eleve rendelkezésre, vagyis a befogadó ne éppen arra találjon rá a szöveg felhívásainak szerkezetében, amit már korábban feltételezett?

A disszertáció alapvető kérdésében rejlő szubverzív erő felemlegetése vitathatatlanul jogos. Nemcsak az alárendelt pozícióját emeli ki, de utat nyit a disszertáció későbbi (női nézőpontot, kanonizációs eljárásokat, egyéb narratív mintázatokat bevonó) aspektusai felé is. Ennélfogva lényeges rávilágítani arra, milyen kihívásokkal szembesül vagy szembesít ez a sajátos interpretációs szemléletváltás. Ha ugyanis a befogadás eredménye kikerül a szöveg objektivista ellenőrizhetősége alól (bámmennyire mitikus legyen is az), a szingifikáció új alapvetéseit interszjektíve vagy épp más (és más módon) objektíválható terekbe (pl. a testbe) való áthelyezéssel továbbra is biztosítani kell ahhoz, hogy mások számára is azonos módon hozzáférhető maradjon a megképződő értelem. Azzal is tisztában vagyok, hogy a logika tárgyilagosságának felemlegetése a partiarchális perspektíva fenntartásának igényével is azonosítható, és az ez elől kitérni igyekvő kísérletek engem is meggyőznek, amennyiben járható

útként formálódnak, és tényleges eredményekkel gazdagítják az irodalomértést. Azonban a tudományelméleti alapfeltevések mindaddig érvényben maradnak, ameddig leválthatónak vagy alkalmatlannak bizonyulnak. Mindezzel azt akartam hangsúlyozni, hogy a disszertáció okfejtése sokszor meggyőző a saját belső logikájának megfelelően, de az a fajta reflexió, amely a több esetben is kritika alá vont szemantikai alapú okfejtést illeti, maga sem számol eléggé a metodológiai kihívásokkal.

A befogadási perspektíva elmozdulása egy szomatikusan érzékelhető élményalapú olvasás irányába ekképp tenné indokolttá a fenomenológiai kérdezmód bevonását az értelmezésbe. Az elméleti keret így impozáns, de hiányos, és nem a mindenkori kiegészíthetőség bőségére apellálva, hanem a vállalt koncepciót tekintve az. Spivak és Derrida, valamint a posztstrukturalisták vitája mellett szükséges lett volna azt a francia fenomenológiát szoba hozni, mely épp az érzékelés aszubjektív kereteit állította előtérbe, és így volt képes áthelyezni a tapasztalás határait a személyes érzékelés dimenzióból a testibe. Ez a megoldás adott volna alkalmat arra, hogy a befogadásban jelzett elmozdulás (mely a – feltehetően – genette-i metalepszis fogalmában jelenik meg) határozottabb támogatást kaphasson az így túlságosan szubjektív (mert mindenki számára egyedileg adódó) olvasói felfedezésektől: „a testi azonosulásra épülő részvétel elkerüli a tárgyiasításban, a kiszolgáltatottakról szóló bemutatásban rejlő asszimilációt, amelynek ellentmondásaira Spivak felhívta a figyelmet. A *Sátántangó* film az együttérzés koncepcióját a látáshoz kötődő, intellektuális meg-közelítésről az ösztönös, testi közelségen nyugvó azonosulás dimenziói felé helyezi át. A befogadó saját lépése és a szereplő lépése, illetve a befogadó saját lélegzete és a szereplő lélegzetének összemosódása, a fikciós szinteket egymásba játszva, metalepszist hoz létre. Ez a metalepszis tovább erősíti a befogadói szolidaritást, lehetőséget nyújtva a szereplő helyzetének elsajátítására, arra, hogy a néző maga is érző és lélegző lényként belépjen a fikció színpadára.” (50) A film bevonása az értelmezésbe e fenti dilemmát tovább mélyíti. Az együttérzés kiváltása a regényben ugyanis itt olyan szemponttal gazdagodik, amely a testi azonosulást a szubjektum–objektum-szembenállás meghaladásának következményeként viszi színre (48). A konzekvenciák azonban e megfigyelés ellenére továbbra is a szubjektivitás körében maradnak. A „nem intellektuális folyamatként” (52) újraértett ösztönös azonosulás nem feltétlenül objektív, mert mi által is válhatna bizonyíthatóan mások számára hasonlóképp adódóvá. Ha az alárendelt egy olvasói tapasztalatban ekképp nyilatkozik meg, akkor mindenki számára el kell érje ugyanezt az erőt, hiszen a testi érzékelés sokkal inkább hasonló a szomatikus felépítettség miatt akárki esetében (lásd a zsigeri reakciókat, ingerületi válaszokat), mint az intellektuális megértés. Elképzelhető persze, hogy bár a tapasztalat ugyanaz mindenkinél, annak feldolgozása egyénenként eltérő lehet. De mivel a privát élmények verbálisan nem közölhetők, az irodalom mégis ténylegesen képes arra, hogy közvetítsen olyan jelentéseket is, amelyek épp a kimondás nyelvi szerkezetéből nem olvashatók ki. De ez már egy másik, szintén kimaradt teoretikus kérdéskört érint.

A nyelvi aktus ugyanis a performativitásban a szándéktól, a struktúrától is eltérő lehet. Mindannyian ismerünk olyan példát, amely szerint a szöveg mást állít, mint amit közöl, és ez nem csupán az allegorikus vagy kétértelmű megfogalmazások sajátossága. A disszertációban ez két esetben kerül elő, egyszer a *Sátántangó* elemzésében, ahol a performatív mozzanat a test reprezentációja kapcsán jelenik meg (50), illetve kicsit később, a szubjektumszemlélet Bollobás Enikő által áttekintett konstrukciói viszonylatában (59). Sajnos, ez a közel oldalnyi utalás nem képes eléggé indokolni, miért és hogyan távolodik el az olvasó a narratíva nyelvi nyelvi-textuális utalásrendszerétől az azonosulásra építő felismerés irányába. Főképp ha arra kérdezzünk rá, ki is a performancia alanya: az elbeszélő, a szereplő vagy az olvasó maga. Ha pedig az olvasó az, akkor milyen az a performatív helyzet, amelyben kibontakozik az alárendelt megszólalásának lehetősége. Anélkül, hogy a rendkívül szerteágazó elméleti keretet emlegetném fel, csak jelzem, hogy akár a gumbrecht, akár a Judith Butler-i koncepciót idézzük

fel, ezek bevonása a dolgozat érvvezetésébe csak haszonnal járhatott volna a befogadói tapasztalat kibontásakor. Kétségtelen, hogy az irodalomtudomány szövegközpontú, zárt rendszereinek tudományos szigorúsága vágykép maradt, de ha a narratológia értelmező mozzanatait vesszük számításba, az irányokat továbbra is a textuális szerkesztettség távlatai orientálják. A disszerens maga is efelé tájékozódik, amikor a narráció címzettjét veszi szemügyre Erdős Virág írásában, akinél eszerint a szövegbe kódolt utasítást követő olvasó nem a narratív kereten kívül, de annak következtében jut el az elbeszél világ megértéséhez, hiszen aki beszél, annak nem világos, hogy ami történik, voltaképp milyen morális vagy társadalmi viszonyban érthető, de az olvasó számára nem is marad más lehetőség, mint kizárólag ilyenként felfogni a szöveget (123). Így nem vonulunk vissza a teljes személyesség önkényességébe, nem is pusztán pszichológiai vagy testi reakcióként érthetjük a befogadás disszertációban jellemzett aktusát, hanem egyszerre akcióként és reakcióként arra, ami a művekből kiolvasható utasítások mellett vagy ellenére válik hozzáférhetővé. További kérdés persze, hogy az alárendelt ebben a környezetben akkor hogyan tud megnyilatkozni vagy egyáltalán funkcionálni (szándékosan nem a *létezni* szót használtam), ha bennünk (vagy velünk együtt?) rezonál.

Az interszjektivitást mint alapvetést már a korábbi megközelítések is zászlajukra tűzték, és noha annyiszor nem emlegetjük ezeket, mintsem szükséges volna, nem tagadhatjuk el esetleges hozzájárulásukat a jelen téma árnyalásához. A hermeneutikai kérdezésmód például úgy igyekezett leválni az objektivista tudománymodellről és mintát adni a humán érdeklődés számára, hogy épp azt a paradigmát utasította el, amely tárgyilagosságot hirdetett ott, ahol épp a közreműködés dinamikus potenciálja mozgott a háttérben. A disszertáció egy későbbi pontján kerül elő hasonló tapasztalat az alávetettség felismerése kapcsán: „Az olvasó bele van kényszerítve ebbe a felgyorsuló ritmusú lázadástörténetbe. A mi szívünk is együtt dobog a gyerek lázadásának ritmusával. Brutális világban járunk, át kell éreznünk a gyerek veszélyes helyzetét. Résztelt diktál a szöveg, nem hagyja, hogy kíváncsi kívüllálóként olvassuk, mi is történik az ilyen helyzetben. Részt kell vennünk ebben a világban, szaporábban kell lélegeznünk, akkor válhatunk a mű társalkotó partnerévé. Nincs más út, erős kézben tart minket a szöveg, csak a fejezet végén várhat ránk egy kis pihenő.” (184) A disszerens a regény utasításaira utal itt, szövegfelhívásokra, amelyeknek az olvasó meg kell feleljen. Továbbra is testi reakcióként körvonalazódik ez a befogadói tapasztalat, aminek ellenőrizhetőségét mégis a szöveg biztosítja. A hermeneutikai kérdezésmód azonban pontosíthatná az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdéseket. A *sensus communis* mint közös tapasztalat ugyanis egyszerre olyan észlelési és intellektuális képesség, amely már a 18. századi esztétikai gondolkodásban is meghaladni igyekezett a szubjektum–objektum–ellentétet. Ráadásul a hermeneutikai perspektíva választ kínál az itt felmerült kérdésre is, amikor a megértés és az értelmezés mozzanatait különválasztva a befogadás kettős természetéről vall. A megértés többnyire megelőzi az értelmezést, de nem zárható ki, hogy a megértést épp egy alapos interpretáció képes előidézni. A disszertáció közegében elhelyezve: az alárendelt megnyilatkozása olyan megértésmozzanatként jön számításba, amely elsöre, ha homályosan is, de érzékelhető, nyilvánvalóvá azonban csak azáltal válik, hogy a szöveg jelzéseit követve derít fényt az olvasó a ki nem mondott jelenségekre. Ha mégoly ösztönös és zsigeri az így kialakuló megértés, oda van kapcsolva az interpretációs aktusokhoz, amint ezt a disszertáció maga is szemlélteti, ennél fogva nem a pusztán rá- vagy összehangolódás gyakorlatát kell előfeltételeznünk, hanem az értelmezői munkát a szöveggel, melynek során az derül ki, amit a szöveg éppenséggel homályban akar hagyni. A hermeneutika felől ez is magyarázható: a gyanakvás lép itt működésbe, nem a jóindulat, mivel a kommunikációs üzenetek helyett a rejtett értelem bukkan felszínre. Ha azonban a jelentéstan tapasztalat (mely, ismét hangsúlyozandó, jelenléthatás is nagyrészt a performatív eseményszerűségnek köszönhetően) épp a narratív funkciók követése nyomán bomlik ki (50), a jóindulatból kiindulva nem egy eleve feltételezett együttérzés, vagyis asszimiláció felől lelünk rá az alárendelt állapotának megismerésére?

Az argumentáció itt egy másik, szintén elég régóta létező kérdéskörrel kapcsolható össze, amely a befogadás anomáliáit vitte színre az antikvitásban, de máig vita tárgyát képezi. Az arisztotelészi katharsziszfogalomra utalok, mely félelem és részvét indulatainak megidézésével váltja ki azok tényleges hatását, vagyis egyszerre érzelmekre apelláló befogadói attitűdöt feltételez, mégis példaként, nem valósként éri el, hogy a néző kellőképp eltávolodjon attól, hogy végzetes hatást váltson ki benne a tragédia. Noha nem minden elemében azonosítható a *Poétika* sokat emlegetett meghatározása a disszerens megközelítésével, annyiban mégis érdemes e párhuzamot szem előtt tartani, hogy lássuk, nem csak (poszt)modern elméletek és szövegek képesek a tetten érhető, de nem kifejezetten kommunikált jelentéseket feltárni. Ha ugyanis már az antikvitásban felszínre került a téma, ráadásul olyan keretben, amely az színelőadásban láthatókkal ellentétes, értelmet és érzelmet egymásra vonatkoztató hatásokat vált ki a befogadóban, nem célszerű csak mai kérdésként tekinteni rá. Ez olyan történeti vetületre is ráirányítja a figyelmet, amely más esetben hasonlóképp kérdéses maradt.

Már a női identitás kérdését megcélzó fejezetekben alapvetésként kerül elő az időindexek megváltozott formája. A lineáris perspektíva felváltása nagyon beszédes azokban a példákban, amelyek a házassággal végződő 19. századi regények vizsgálatát követi nyomon (73). Az ezt felbontó törekvések a disszertáció szerzője szerint épp a narratív struktúrát, nem pedig a történet szintjét érintik (75), ami épp az elfedés retorikáját érvényesíti. A történeti áttekintés persze elméleti felsorolás keretében jelenik meg, és jobbára azokra a teoretikus megközelítésekre támaszkodik, amelyek a szexualitás különféle elhallgatását jelenítik meg. Ha azonban történeti indexekkel látjuk el ezeket a kérdéseket, szembeötlik, hogy a vonalszerű keretezés fogalmai helyett másféle mozgás jellemzi az irodalom historiográfiáját: „nem áttörésben kell elképzelni a női szerzők, vagy női írók belépését az irodalmi mezőbe, mert ez nem eseményszerűen történik. Nem fontos eseményhez, nem a maszkulin háborús-metaforikus koncepciókhoz köthető áttörésben érdemes gondolkodni, hanem lassú, fokozatos, bizonyos szempontból progresszív, bizonyos szempontból a konzervatív normákat megismétlő mintákat tartalmazó folyamatban.” (117) Nemcsak a női perspektíva, de a szóba hozott szövegek elbeszélőtechnikája is eszerint építkezik. A körköröség, a visszatérés, az iterativitás visszavisszatérő elemei a disszertáció érvkészletének. Ebben ragadja meg ugyanis az értekező azt az alapot, amely megnyilatkoztatja az alárendeltet: „Az iteratív regénypoétikát azért tartom jelentősnek, mert általa subaltern, alternatív életfelfogás tud megfogalmazódni. Ez a hiábavalóság narratívája, amely nem mutat felemelkedést, mégis erőteljes, önmozgató, az anyai drive-ra emlékeztető életlendületet diktál. Eszerint minden egyes nap érdemes újra kezdeni az életet a teleologikus életfelfogás, a szebb jövő, az önmegvalósítás esélye nélkül is. Ez az önmozgató, minden napnak, minden percnak örömet és értéket tulajdonító szemlélet több esetben több generációban határozza meg az élet fogalmát, és így a teleologikus élet-és élettörténet koncepciója áthelyeződik a következő generációra. Az önmozgató, önmagát ismétlődő narratíva célja, a benne rejlő célképzet és remény nem más, mint az áthelyezés esélyének a fenntartása. A szebb jövő esélyét, az ismétlődő helyzetekben és ismétlődő terekben való bolyongás értelmét az áthelyezés teremti meg. Áthelyezés a következő generációba, illetve a túlélő térbeli környezetbe.” (102) A transzgeneráció és a recepció mint ismétlés a lineáris élet- és irodalomtörténet összevetését úgy végzi el, hogy közben a nemi kötődést is előtérbe állítja. Az alárendelt megnyilatkozása is ezáltal válik feltételezetté: a szereplői tevékenység, a női sors, a fogadtatás érdeklődése (vagy értetlensége) egy szerkezetben, az ismétlődés formai jegyei által jellemezhető és ekképp korrelál. Talán ezzel is magyarázható, hogy az itt szóba kerülő művek ciklikusan ugyan fel-felbukkannak az érdeklődés homlokterében, de nem váltak sosem kanonikus alkotásokká. Hogy ez mennyire egy domináns eltérő logika következménye, az sejthető, de hogy miben áll e logika működése (és a mögötte megbúvó érdekek), legalábbis többértelmű. Egyes művek rendre háttérbe szorulnak, majd előkerülnek, bizonyos sikeres szerzők érdektelenné válnak, mások hirtelen kultikus rajongás tárgyává lesznek. Az

irodalomtörténeti folyamatok képesek ellenállni a kontrollnak, így a hangsúlyáthelyezések a rekanonizációs kezdeményezések során nem felétlenül a várt hatást érik el, ha efféle vezérlésre építenek. A szubverzív megoldások iránt érdeklődő értekező érthető módon kapcsolja össze a választott művek világát az elméleti horizontot biztosító szövegekével, azt sejtetve, hogy ezek között szoros viszony áll fenn. Ha azonban a választás indokai és az értelmezések megoldásai egy újfajta felügyelet és ellenőrzés kontextusában helyezkednek el, a művek kiemelése óhatatlanul esztétikai közegbe helyezi a kérdezésmódot – még ha az ellenállni látszik is, amennyiben nem kerül elő ilyen szempont a disszertációban. Ekképp kerülhet a queer-elmélet vonzáskörébe Kertész Imre *Kaddisa*, mely elsőre fura, de az értekezés logikája alapján indokolt választásnak bizonyul. Nem veszem elő az összes értelmező példát, mert számos akad, de sok esetben ez a mennyiség nem mindig párosul alapos és bizonyító erejű interpretációval. Persze ennek az ellenkezője is igaz, részletgazdag és meggyőző analízisekkel találkozunk akár a *Sátántangó*, akár Lesznai Anna, Kaffka Margit, illetve a *Kaddis* vagy *A kilencedik* kapcsán, ahol az alárendelt megnyilatkozása több aspektust is mozgósít az egysíkúság kikerülése érdekében. Főként a verselemzésekben vetődik fel a gyanú, hogy ami a jelentéskalkuláció során felforgató jellegű új értelemként nyilvánul meg, nem poétikai hibákra alapozódik-e. A 111. lapon olvasható zárlat elemzése rávilágít a szó- és ritmushatárok eltérésére. Ez azonban – a századvégi és modern magyar költészet függvényében – ismerős eljárás hibának is minősíthető. Az ismétlődés, még ha nem iteratív, de valamiféle eltérést is hangsúlyozó vonás, felelőssé tehető a szövegek iránti érdeklődés elapadásáért, amit persze teoretikus okokból vitathatunk, és kezdeményezhetjük a revízióját, mégis esztétikai minősítése felől igyekszik ellentartani ennek a kezdeményezésnek. Lesznai versei ekképp idegenek maradnak, de értelemszerűen ez az idegenség is lehet jelentésképző jellegű, ekkor azonban magának az alárendelt tanulmányozásának és megjelenésének a lehetőségei minősülnek antiesztétikainak. A mit olvasunk kérdése helyébe így a miért olvasunk érdeklődése lép. A kérdést persze aszerint is feltehetjük, hogy nem különbözik-e az epikus és lírai beszédmód szövegformáló és megjelenítőképesége a subaltern szempontjából is. Merthogy sokszor e műnemi eltérés sem explikálódik.

Az ismétlődés a ciklikusság során olyan műveket hoz elő, amelyek nem egyedülállók a magyar irodalmi hagyományban. A körkörös időszemlélet és elbeszélésmód (külön és egymásra vetítve is) más esetben is megfigyelhető. Bár Móriczra utal a disszerens (87, 99, 102), a vidéki létforma ciklikus időszemlélete elég bevett utalásszerkezetet jelentett más esetekben is. Talán elegendő a *Puszták népére* utalni, ahol persze szintén a társadalomból kivetett alakok helyzetéről van szó, de létszemléletük ebben a körkörös ismétlődő mechanikában nem feltétlenül a boldogság vagy a részvét kategóriáit invokálják. E ponton kell megemlítenem, hogy az iterativitás magát az értekezés felépítését is jellemzi. Természetesen a didaktikus indíttatás erényeit nem vonom kétségbe, de az önismétlő érvek, a témák exponálása a bevezetőben, a tárgyfejezetekben, a konklúzióban és az argumentációk során redundánsnak hatnak mindenféle koherens monografikus szerkesztés ellenére is. Sokszor elolvasni szinte ugyanazt a felvetést, példát és következtetést a tárgyalt szövegekhez hasonlóan nem az érdeklődést ébreszti fel az olvasóban, inkább a gyanút, hogy ezeknél nem a magyarázó funkciójuk, hanem a terjengősség hatásmechanikája kerül előtérbe. A téma iránt érdeklődő olvasó vélhetőleg átlátja a szerkezetet, még ha nem is egészében kívánja feldolgozni a disszertációt, csak részfejezeteit tekinti át, így szükségesebb lett volna a rövidebb elemző fejezeteket hangsúlyosabbá tenni, nem pedig az oda-vissza utalásokkal többször elismételni ugyanazt. Az egész értekezés célja és tétje, hogy felfedezze az alárendelt szerepének irodalmi megnyilvánulásait, és ezzel olyan értelmezői attitűdöt mozgósítson, amely társadalmi és politikai indíttatású ugyan, mégsem marad meg csupán ebben a keretben: „abban látom az irodalom és az irodalomtudomány jelentőségét 21. századunkban, Európában és Magyarországon, ha részt tud venni a minket közletről érintő kérdések megoldásában,

kimondott és kimondatlan problémáink feldolgozásában.” (200) Ez a széles távlatú, de egyértelmű álláspont következtetésként visszaolvasható a disszertáció egészére, amelyben a nem értés megértése a kíváncsi. Az alárendeltekéről szóló eltérő narratívák mind a modernségben, mind az azt követő időszakban jól körülhatárolható korpuszt jelentettek, némelyik sikeres alkotásként át is törte a kanonizáció ingerküszöbét, de hogy ennek premodern sajátosságai is akadnak (a ciklikus időszemlélet például ennek is betudható), illetve feltérképezésükben épp a narrációelemzés rögzített módszerei szolgálnak alapul (szembehelyezkedve a kommunikációképtelen alakok szóra bírásának lehetőségével), kérdőjeleket illeszt a disszertáció megállapításai mögé. Amennyiben ugyanis a választott szövegek példák, még részletes és látványos értelmezésük ellenére is valaminek az érdekében szolgálnak illusztrációul, történeti, esztétikai, műfaji eltéréseikre vonatkozó reflexiók hiányában. Lehet mindezt háttérbe helyezni, de eltekinteni tőle hiányosságnak bizonyul. A példaszzerűség ugyanis dokumentumértékűvé redukálja a szövegeket, amelyben megnyilvánul az alárendelt, de az e megnyilvánulás iránt érdeklődő befogadói aktivitást nem fokozza. Főképp nem úgy, hogy olyan érzelmi-testi előfeltételekkel kellene ez olvasói ráhangolódásnak felépülnie, amely motiváltságot esztétikai hatásoktól teszi függővé.

A benyújtott értekezés erényei számosak, az okfejtés során sok kiváló meglátás fogalmazódik meg, és a választott téma az elméleti és interpretációs közegével is termékeny, továbbgondolt kapcsolatra tud lépni. Mindezeket egybevetve a disszertáció nyilvános vitára bocsátását és szerzője számára az akadémiai doktori cím odaítélését javaslom!

Budapest, 2025. 04. 10.

Bednánics Gábor